

**ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԻՋՍԵՐՆԴԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ**

ՀԱՄԼԵՏ ՄԻՍՈՆՅԱՆ

Հոդվածում վերլուծվում է կայունության գաղափարի կիրառելիությունը միջսերնդային հարաբերությունների համատեքստում: Համաշխարհայնացման գործընթացների և սոցիոմշակութային փոխակերպումների քառասյին իրականության մեջ կայունությունն անմիջականորեն ազդում է սոցիալական համակարգերի թե՛ ներկա, թե՛ ապագա վիճակի վրա: Վերջին տարիներին գիտական մի շարք բնագավառներում ակտիվորեն քննարկվում է ապագա սերունդների բարեկեցության հարցը, որի առանցքային խնդիրներ են ապագայամետ սոցիալական հաստատությունների կառուցադրումն ու ռազմավարական համապատասխան մեխանիզմների որդեգրումը և զարգացումը: Այս համատեքստում արդիական են ապագա սերունդների համար խնայողություններ կատարելու, ինչպես նաև նրանց հավասար հնարավորություններ թողնելու մտայնությունները: Ուստի սույն աշխատանքում փորձ է արված վեր հանել կայունության և ապագա սերունդների հանդեպ պատասխանատվության փոխհարաբերակցությունը, ցույց տալ կայունության դերն ու նշանակությունը ապագա սերունդներին բարեկեցիկ կենսապայմաններ ավանդելու հարցում: Քննարկվում են նաև Ջ. Ռոլսի արդար խնայողությունների սկզբունքը և Բ. Բերրիի փիլիսոփայական հայացքներում կայունության և միջսերնդային արդարության գաղափարները:

Բանալի բառեր – կայունություն, կայունության արտադրություն, ապագա սերունդներ, պատասխանատվություն, միջսերնդային արդարություն, սոցիալական հաստատություններ, հիմնարար հավասարություն, արդար խնայողությունների սկզբունք

Սոցիոմշակութային արմատական փոխակերպումների և համաշխարհայնացման արդի դարաշրջանում կայունությունը սոցիալական համակարգի ներքին հուսալիության, ինքնակազմակերպման, ինքնապահպանման, ինչպես նաև զարգացման անհրաժեշտ պայման է: Առհասարակ յուրաքանչյուր համակարգի բնականոն գործունեության համար անհրաժեշտ է որոշակի կայունություն, մանավանդ մեր օրերում, երբ համաշխարհայնացման գործընթացների և սոցիոմշակութային փոխակերպումների հետևանքով անընդհատ ի հայտ եկող հակասական ու քառասյին միտումներն իրարանցում են առաջացնում մարդկային կեցության մեջ: Ժամանակակից կյանքում մարդ-աշխարհ բարդ փոխհարաբերության պայմաններում աշխարհը մարդու համար

կարծես դառնում է ավելի հասկանալի և կանխատեսելի, բայցևայնպես փոխակերպման յուրաքանչյուր այլք մարտահրավեր է նետում աշխարհի քողագերծմանը դարձնելով վերջինս նույնքան անհասկանալի ու անկանխատեսելի: Տպավորությունն այնպիսին է, ասես մարդն անընդհատ մոտենում է բավիղից դուրս գալու ելքին, սակայն ամեն փոփոխության հետ նորից է հեռանում բաղձալի ելքից՝ հայտնվելով մի գրոյական կետում: Հարափոփոխ ու հոսուն մեր աշխարհում այսօր, առավել քան երբևէ, արդիական է հերակլիտյան՝ «Միննույն գետը երկու անգամ հնարավոր չէ մտնել» արտահայտությունը: Եվ իրոք, մարդկային լինելիությունն անընդհատ շարժման, փոփոխության և հոսունության հարաճուն գործընթաց է: Ուստի մարդկային կեցության հեղհեղուկ պայմաններում անցյալի իմաստավորման ու ապագայի հեռանկարային անսասանության հույսը մարդու համար ինքնաբերաբար «կայունության արտադրության ամենօրյա պահանջմունք է ձևավորում»¹: Կայունության արտադրությունը մարդկային հասարակության համար կենսական նշանակություն ունի: Կատարելով համակարգապահական գործառույթ՝ կայունության արտադրությունը սոցիալական համակարգի (այս պարագայում համակարգ ասելով կարելի է հասկանալ անհատ, հասարակություն, սոցիալական հաստատություններ և այլն) ներքին անվտանգության, գոյապահպանման, ամբողջականության, ինչպես նաև զարգացման գրավականն է: Այս իմաստով հենց կայունության առկայությունն է անհատին փրկում մարդաբանական ճգնաժամից, իսկ սոցիալական հաստատություններին՝ առմիշտ քայքայումից:

Ինչպես արդեն նշվեց, կայունության արտադրությունն էապես ազդում է համակարգի զարգացման, հետևաբար՝ դրա ապագայի վրա: Հետաքրքրական է, թե ինչպես պետք է ապահովվեն համակարգերի երկարաժամկետ հուսալիությունը, անվտանգությունն ու ամբողջականությունը: Հետևապես՝ կայունության գաղափարի քննարկումն առանձնակի ուշադրության է արժանանում ոչ միայն ներսերնդային, այլև միջսերնդային հարաբերությունների տեսանկյունից:

Միջսերնդային հարաբերություններին առնչվող նորմատիվային հարցադրումները վերջին տասնամյակներում, թվում է, խորը արմատներ են ձևավորել թե՛ փիլիսոփայության, թե՛ այլ գիտակարգերի շրջանակներում: Ու բնավ էլ զարմանալի չէ, որ ապագա սերունդների բարեկեցությանն ուղղված տեղական և միջազգային իրադարձություններում հետզհետե ավելի հնչեղ են դառնում այն փաստարկները, որոնք բերվում են հանրային առողջապահության, բնապահպանության, տնտեսության, ինչպես նաև մշակութային-քաղաքական բնագավառներին: Այս ոլորտներում ապագա սերունդների բարեկեցությանը վերաբերող հիմնախնդիրների պակաս չկա. Հայաստանի օրինակը դի-

¹ Է. Հարությունյան, Մարդկային կեցության այլակերպումները, ԵՊՀ հրատ., Եր., 2018, էջ 88:

տարկելիս կարող ենք մատնանշել այնպիսի խնդիրներ, ինչպիսիք են՝ հետպատերազմական իրավիճակում սոցիալ-քաղաքական դաշտում կայացվող որոշումների բնույթը, սոցիալ-քաղաքական հաստատությունների ապագայամետ ուղղվածության բացթողումները, Ամուլսարի շահագործման վերաբերյալ բանավիճող կողմերի փաստարկների հիմնավորվածությունը, կենսաթոշակային համակարգին առնչվող որոշ հարցեր ու, ինչու էլ, երկրում տիրող համաճարակային իրավիճակի դեմ նախագծվող «բարեհաջող» ռազմավարական ծրագրերի արդյունավետությունը: Մտահոգություն է առաջանում ոչ միայն ներկայի, այլև ապագայի խնդիրների առումով. որքանով է երկրի որդեգրած քաղաքականությունը (այս պարագայում քաղաքականությունն ասելով նկատի ունենք թե՛ տնտեսական, թե՛ բնապահպանական, թե՛ սոցիալական և այլն) ծառայում հոգուտ ապագայում ապրողներին:

Այնպես է ստացվում, որ նման թեմաներով ընթացիկ բանավեճերի կենտրոնում այսօր գերազանցապես կայունության² հիմնախնդիրն է (սույն հոդվածում «կայունություն» և «կայուն զարգացում» հասկացությունները նույնանում են), որն առաջին հայացքից ստիպում է մտածել շրջակա միջավայրի ու բնապահպանության մասին, ինչն իր հերթին զարմանալի է. դեռևս նախորդ դարում, երբ միջսերնդային հարաբերություններին առնչակից հարցերը հետզհետե ավելի մեծ ծավալով քննարկման էին արժանանում, շատ հետազոտողներ այն համոզմանն էին, որ դրանք հիմնականում բնապահպանական հիմնախնդիրներին են վերաբերում: «Միջսերնդային արդարության շրջանակներում ամենակարևոր հարցը բնապահպանության խնդիրն է, որին էլ առնչվում է միջսերնդային արդարության գրեթե ամեն տեսակետ»³: Ժամանակի ընթացքում, սակայն, այս տեսակետը զգալիորեն փոխվեց: Սա նախևառաջ պայմանավորված էր այն բանով, որ թեման փիլիսոփայական իմաստավորում ստացավ: Արևմտյան հասարակություններում սկսեց արմատավորվել այն գիտակցությունը, որ հենց փիլիսոփայական աշխարհայեցողությունն է հնարավորություն տալիս կարգաբերելու տարբեր գիտակարգերի առաջադրած վերլուծականները և էլ ավելի համակարգված ուսումնասիրելու ու համեմատելու դրանք: Մրանից բացի, սերունդների միջև հարաբերությունների տեսանկյունից փիլիսոփայությունն անդրադառնում է էթիկական կարևորագույն հիմնահարցերի, որոնք կապված են ինչպես առանձին անհատի, այնպես էլ ամբողջ մարդկության պարտականություններին ու դրանց սահմաններին: Մյուս կողմից՝ «կայունություն» եզրույթն այնքան ընդլայնվեց, որ

² Կայուն զարգացումը (Sustainable development) ՄԱԿ-ի գլխավոր հարացույցն է: Կայուն զարգացման հայեցակարգը 1987-ին Բրունդլենդի հանձնաժողովի զեկույցում նկարագրվել է որպես «զարգացում, որը բավարարում է ներկայի կարիքները՝ չվնասելով ապագա սերունդների սեփական կարիքները բավարարելու կարողությունը», առցանց <https://en.unesco.org/themes/education-sustainable-development/what-is-esd/sd>, այց 15.02.2022:

³ De-Shalit A., Why Posterity Matters. Environmental Policies and Future Generations, Routledge, London, 1995, p. 7.

վերջինս կառուցողականորեն օգտագործվեց ոչ միայն բնապահպանության, այլև գրեթե բոլոր այն ոլորտներում, որոնք այս կամ այն կերպ գործ ունենին ապագա սերունդների բարեկեցության խնդրի հետ:

Այս առիթով կարևոր է նշել, որ այսօր արևմտյան գրականության մեջ «կայունություն» տերմինը ենթադրում է ոչ միայն բնապահպանական հիմնախնդիրների շեշտադրում և միջսերնդային արդարության համատեքստում դրանց հնարավոր լուծման եղանակների փնտրտուք, այլև առհասարակ ապագա սերունդների հանդեպ պատասխանատվություն ստանձնելու մի շարք տեսական-գործնական մեխանիզմներ ու հավաքական գործիքակազմ, որոնք կարող են կիրառվել մերօրյա հասարակություններում: Վերոնշյալ կիրառությունների շրջանակում են ապագա սերունդների համար պարբերաբար արդար խնայողություններ կատարելու սկզբունքը (Ջոն Ռոլս), կայունությունը որպես տարբեր սերունդների շրջանում հավասար հնարավորությունների բաշխում դիտարկելը (Բրայան Բերրի) և այլն:

Վերջին տարիներին ապագա սերունդների բարօրությանն ուղղված բարոյագիտական քննարկումները հատկապես կենտրոնանում են այն հարցի շուրջ, թե ինչպիսին պետք է լինեն ապագա սերունդներին թողնվող սոցիալական հաստատությունները: Արդյոք ներկայումս ապրողները կարող են ձևավորել և պահպանել սոցիալական այնպիսի հաստատություններ, որոնք հաստատաբար կգործեն ապագա սերունդների օգտին: Շատերն այն կարծիքին են, որ ապագա սերունդների հանդեպ պատասխանատվության հիմնախնդրի շրջանակում առանցքային է սոցիալական, ինչպես նաև քաղաքական կայուն հաստատությունների հիմնադրումը: Ֆինլանդիայի խորհրդարանում 1993-ին ստեղծված ու մինչ օրս գործող «Ապագայի հանձնաժողով»-ը երկրի քաղաքական ապարատի և ապագայի ռազմավարության մշակման ու զարգացման կենսական հաստատություն է: Հանձնաժողովը միևնույն ժամանակ երկրի ապագայի, գիտության և տեխնոլոգիաների քաղաքականության վերլուծության կենտրոն է⁴: Այս ու նմանատիպ հաստատութենական փորձերը գնահատելու համար նախ պետք է հասկանալ, թե որն է այն գործիքակազմը, որը հնարավորություն է տալիս ավելի հեռատես քաղաքականություն մշակելու, և թե որքանով է այդ գործիքակազմն իրագործելի, լեգիտիմ, արդյունավետ և կայուն⁵: Հաստատութենական այսպիսի նախաձեռնությունների հիմքում ընկած հիմնական դժվարությունը կարճաժամկետայնությունն է (short-termism)⁶: Վերջինս վերաբերում

⁴ Սրա մասին արավել հանգամանակից տե՛ս Parliament of Finland, Committee for the Future, արցանց՝ <https://www.eduskunta.fi/EN/valiokunnat/tulevaisuusvaliokunta/Pages/default.aspx> այց՝ 18.02.2022:

⁵ Տե՛ս **Gosseries A., González-Ricoy I.**, Designing Institutions for Future Generations: An Introduction, in Institutions for Future Generation, Oxford University Press, New York, 2016, էջ 4:

⁶ Եզրույթի ավելի մանրամասն բացատրությունը տե՛ս CFA Institute, Short-Termism, Overview, արցանց՝ <https://www.cfainstitute.org/en/advocacy/issues/short-termism#sort=%40pubbrowsedate%20descending>, այց՝ 19.02.2022:

Է երկարաժամկետ շահերի հաշվին կարճաժամկետ արդյունքների վրա չափից դուրս մեծ կենտրոնացմանը: Այսինքն՝ ստացվում է, որ սոցիալ-քաղաքական որոշումներ կայացնելիս ապագա սերունդների շահերը զոհաբերվում են՝ փոխարենը կարևորելով ավելի կարճաժամկետ ներկայի խնդիրները: Ինչպես իր հարցազրույցներից մեկում նշում է ժամանակակից փիլիսոփա Ռ. Կզնարիքը, մենք ապրում ենք պայթուղիական կարճաժամկետայնության դարաշրջանում⁷: Մա ժամանակակից մի շարք հասարակություններում որոշում կայացնողների (decision makers) թերևս հիմնական թերացումներից է: Մյուս կողմից գուցե ներկայի խնդիրներն այնքան մտահոգիչ ու հրատապ են, որ ապագայի հանձնարարականը, ըստ էության, երկրորդական պլան է մղվում: Արդյունքում մնում է սթափվել ու հասկանալ, որ հայտնվել ենք իրականության պարադոքսալ սարդոստայնում, որտեղ մեր ներկայապաշտ բնությունը մոռացնել է տալիս ապագայի արժևորման խնդիրը, այդուհանդերձ մեր այդ ներկայապաշտությունը սկզբնապես դատապարտված է ձախողման, որովհետև ապագային հասնելու մարդկային բաղձալի մղումը արդեն իսկ արժեզրկում է ներկան⁸:

Ի հակադրություն կարճաժամկետայնության՝ սերունդների բարեկեցության ջատագովները պնդում են էթիկական այնպիսի դիրքորոշում որդեգրելու հրատապության մասին, որը առաջնահերթություն կտա երկարաժամկետ ապագայի բարելավմանը: Հաստատութենական նման մոտեցումը գործիքակազմ է տրամադրում մի շարք հիմնախնդիրների երկարաժամկետ արդյունքների և գործընթացների մասով կողմնորոշման, պլանավորման, ինչպես նաև հանգուցալուծման համար: Տեղին է նկատել, որ Հայաստանի Հանրապետությունում 2020 թվականի փետրվարի 13-ին ընդունված «Ծխախոտային արտադրատեսակների և դրանց փոխարինիչների օգտագործման հետևանքով առողջությանը հասցվող վնասի նվազեցման և կանխարգելման մասին» օրենքի հետզհետե ավելացող արգելք-դրույթներն ունեն երկարաժամկետ միտվածություն: Այդ դրույթների հիմնավորումները, որպես կանոն, ներկայացվում են ոչ միայն ներկա, այլև ապագա սերունդների շահերի տեսանկյունից: «Մույն օրենքի նպատակներն են ներկա և ապագա սերունդներին պաշտպանել առողջության վրա ծխախոտահումքի, ծխախոտային արտադրատեսակների, ծխախոտային արտադրատեսակների փոխարինիչների օգտագործմամբ պայմանավորված բացասական ազդեցության, ծխախոտի ծխի վնասակար հետևանքներից, սոցիալական, տնտեսական ոլորտների և շրջակա միջավայրի վրա դրանց բացասական ներգործությունից, ինչպես նաև բնակչության ընկալումներում ծխախոտային արտադրատեսակների, ծխախոտային

⁷ Տե՛ս **Fisher R.**, BBC Future at Hay Festival: How to think longer-term, անցանց՝ <https://www.bbc.com/future/article/20210721-the-quest-for-a-galactic-civilisation-that-saves-humanity>, այց՝ 17.03.2022:

⁸ Տե՛ս **Է. Հարությունյան**, նշվ. աշխ., էջ 19:

արտադրատեսակների փոխարինիչների օգտագործումը որպես անառողջ և մերժելի վարքագիծ արմատավորելը»⁹, - նշվում է օրենքում:

Ապագա սերունդների հանդեպ պատասխանատվության դրսևորման, ինչպես նաև սոցիալական համապատասխան հաստատությունների գործարկման մեկ այլ օրինակի կարող ենք հանդիպել Նորվեգիայում: Սա ապագայի համար խնայողություններ կատարելու սկանդինավյան հերթական փորձն է, որն իրականացվում է պետական մակարդակով: Նախորդ դարի կեսերին, երբ Հյուսիսային ծովի նորվեգական հատվածում նավթի հսկայական պաշարներ բացահայտվեցին, Նորվեգիայի կառավարությունը որոշեց հավաքել նավթարդյունաբերության եկամուտների մեծ մասը: Ստեղծվեց Նորվեգիայի պետական նավթային հիմնադրամը, և նավթային արդյունաբերության եկամուտները կանոնավոր սկսեցին փոխանցվել այնտեղ: Իսկ 2006-ին Նորվեգիայի կառավարությունը հայտարարեց, որ նավթային եկամուտներն օգտագործելու երկարաժամկետ նպատակներ ունի: Ավելին, կառավարության զեկույցներում ասվում է, որ նավթի եկամուտները չվերականգնվող բնական ռեսուրս են, և հիմնադրամում խնայողությունները նպատակ ունեն այդ ռեսուրսը բաշխել սերունդների միջև: Նորվեգիայում նավթային այս պաշարը համարվում է բնության հարստություն, որը պատկանում է բոլոր սերունդներին: Նավթային հիմնադրամի նպատակն է ապահովել Հյուսիսային ծովում Նորվեգիայի նավթի և գազի պաշարներից եկամուտների պատասխանատու և երկարաժամկետ կառավարում, որպեսզի այդ հարստությունը օգուտ բերի ինչպես ներկա, այնպես էլ ապագա սերունդներին¹⁰:

Ներկայի և ապագայի հավասարակշռության ու կայունության որոնումները հստակորեն նշմարվող վերջնակետեր դեռևս չունեն: Ուստի ներկայի խնդիրների հետ որոշակի հարաբերակցությամբ կարևոր է նաև նկատի ունենալ այն հիմնախնդիրների հնարավոր երկարաժամկետ լուծումների ուրվագծումը, որոնք հսկայական ազդեցություն կարող են ունենալ ապագայում ապրողների վրա: Հետևապես՝ անհրաժեշտ է մշակել սոցիալ-քաղաքական հաստատությունների այնպիսի կուռ համակարգ, որը պատշաճորեն կգրադվի ավելի երկարաժամկետ հիմնախնդիրների ուսումնասիրությամբ՝ որդեգրելով ապագա սերունդների օգտին միտված քաղաքականություններ (policies): Պարզ է, որ նմանատիպ ապագայամետ հաստատությունների ստեղծումն ու հավուր պատշաճի գործարկումը բավականին բարդ գործընթացներ

⁹ Հայաստանի իրավական տեղեկատվական համակարգ, ՀՀ օրենքը ծխախոտային արտադրատեսակների և դրանց փոխարինիչների օգտագործման հետևանքով առողջությանը հասցվող վնասի նվազեցման և կանխարգելման մասին, անցանց <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=148983>, այց՝ 17.03.2022:

¹⁰ Տե՛ս **Takle M.**, The Norwegian Petroleum Fund: Savings for Future Generations? Environmental Values, Volume 30, Number 2, White Horse Press, Cambridgeshire, 2021, էջ 147-149:

են: Սրանք կլինեն այն հաստատությունները, որոնք այս կամ այն կերպ նպատակ կունենան շտկել քաղաքական համակարգերի կարճաժամկետ կողմնակալությունը և ստեղծել քաղաքականության այնպիսի վերջնարդյունքներ, որոնք ավելի լավ են հավասարակշռություն ապահովում ներկայի լեգիտիմ մտահոգությունների և ապագա սերունդների հնարավոր շահերի միջև:

Հասարակական կյանքի անընդհատ փոփոխվող պայմաններում էլ ավելի է դժվարանում ապագա սերունդների բարեկեցության համար համապատասխան քայլեր ձեռնարկելը: Ի՞նչ սկզբունքներով ու ընթացակարգերով է հնարավոր հոգալ ապագայի հարցը, եթե ներկան ինքնին լի է համակարգային հեղհեղուկությամբ: Անկախ այն բանից, թե որքանով է իրատեսական կայունության և անկայունության եզրագծին անընդհատ հայտնվող ներկայի դիրքերից կայուն ապագա ստեղծելու հրամայականը, այնուամենայնիվ վերջինիս միտված տեսական ու նաև գործնական որոշ կենսական փորձեր հույս են ներշնչում, որ մի օր հախուռն ներկայապաշտությունն ու ցանկալի ապագայամետությունը իրար ձեռք կսեղմեն:

Ապագա սերունդների համար կայուն կենսապայմաններ ապահովելու և պահպանելու տեսական փորձերից ամենաքննարկվածն ու արդիականը խնայողությունների սկզբունքն է: Սա նշանակում է, որ մեր օրերում ապրողները պետք է խնայողություններ անեն ապագա սերունդների համար (ի դեպ, խոսքը միայն ֆինանսական/նյութական կապիտալի մասին չէ): Տեսական առումով այս սկզբունքի որոշ չափով հաջողված բնորոշումը, կարելի է ասել, Ջոն Ռոլսի ուսմունքում է: Մտածողը, ապագա սերունդների բարեկեցության հիմնաքարը համարելով կայուն խնայողություններ կատարելու հնարավորությունը, համոզված էր, որ արդար խնայողությունների սկզբունքի շնորհիվ կարելի է բավարար կապիտալ և ռեսուրսներ թողնել ապագա սերունդների համար: Նրա հիմնական մտահոգությունը սոցիալական արդար հաստատությունների ապահովումն է միջսերնդային իմաստով:

Հարկ է նկատել, սակայն, որ արդար խնայողությունների սկզբունքն ունի երկու փուլ: Առաջինում կարևորվում է արդար հաստատությունների ստեղծման և գործարկման համար անհրաժեշտ նյութական հիմքի պատշաճ ապահովումը, որը տեսականորեն պետք է հավասարապես ու արդարացի բաշխվի տարբեր սերունդների միջև: Երկրորդ փուլում ռեսուրսների կուտակում, խնայողություն չեն պահանջվում: Եթե հետևենք Ռոլսի սկզբունքին, ապա ստացվում է, որ արդար խնայողությունների միջոցով հասարակությունները պետք է հասնեն մի կետի, որտեղ խնայողությունների կարիք այլևս չի լինի, քանի որ ենթադրվում է՝ արդար հաստատություններն ու վերջիններիս նյութական հիմքը, ինչպես կարգն է, հաստատված ու պահպանված են: Դե իսկ արդար հաստատություններն ապագա սերունդների համար

կատեղծեն բարենպաստ պայմաններ բաշխիչ արդարության գործարկման համար: «Խնայողությունը պահանջվում է որպես արդար հաստատությունների և հավասար ազատությունների լիակատար իրականացմանը հասնելու պայման»¹¹, - բացատրում է Ռոլար:

Թեև մտածողի առաջարկած այս սկզբունքը հղի է տեսական մի շարք դժվարություններով և հակասություններով¹², այդուհանդերձ դրանում ներկայացվող ռեսուրսները ինչպես և ապագա սերունդներին փոխանցելու միտումը գործնական դաշտում անհնար չէ իրագործել: Հատկանշական է, որ այս պարագայում խոսքը միայն բնական ռեսուրսների խնայողության մասին չէ. արդար խնայողությունների սկզբունքը վերաբերում է մշակութային ու պատմական ժառանգության, ֆինանսական կապիտալի, արդար սոցիալական հաստատությունների, ինչպես նաև մարդկային գիտելիքի պահպանմանն ու սերնդեսերունդ փոխանցմանը:

Առհասարակ, կայուն զարգացման մասին խոսելիս պետք է ուշադրություն դարձնել այն հանգամանքին, որ սույն հայեցակարգն այնուամենայնիվ բախվում է որոշ դժվարությունների: Պետք է նկատի ունենալ, որ այս հայեցակարգը, մանավանդ կիրառվելով միջսերնդային հարաբերությունների համատեքստում, թե՛ բովանդակային, թե՛ ռազմավարական առումով հստակեցման կարիք ունի: Գաղտնիք չէ, որ ապագայի մասին քննարկումներն ինչ-որ կետում գուցե հանգեն անորոշության, կամ այն, որ ապագա սերունդների ինքնությունն այս պահին որոշարկված չէ: Սակայն չի կարելի կարծել, որ վերոնշյալ անորոշություններն էականորեն կարող են ազդել հիմնախնդրի մերօրյա քննարկման կամ քայլեր ձեռնարկելու անհրաժեշտության վրա:

Ինչ վերաբերում է ապագայի մարդկանց ինքնությանը, փիլիսոփայության մեջ հաճախ է նշվում, որ տարածության այս կամ այն կետում գտնվելը, ինչպես նաև ժամանակային գործոնը անհատի բարոյական կարևորագույն հատկանիշները չեն, այսինքն՝ անկախ այն բանից, թե տարածության և/կամ ժամանակի որ հատվածում է անհատը, նրա հանդեպ բարոյական պատասխանատվություն կրելու նորմերն ու կանոնները նույնն են: Այս կերպ մենք կարող ենք կարեկցանք ու պատասխանատվություն զգալ Թագավարակի գոհերի կամ ինչ-որ աղետից տուժածների հանդեպ՝ չճանաչելով նրանց: Հենց այդ օրինաչափությունն էլ գործում է ապագա (չորոշարկված) սերունդների և վերջիններիս հանդեպ պատասխանատվություն ստանձնելու հարցում: Մրա առնչությամբ արդեն նախորդ դարի վերջերին անգլիացի մտածող Բրայան Բերրին առաջ է քաշում **հիմնարար հավասարության (fundamental equality)** գաղափարը, որն իր հերթին նպաստում է ապա-

¹¹ Rawls J., A Theory of Justice, Harvard University Press, Cambridge, 1971, p. 257.

¹² Ռոլայան արդար խնայողությունների սկզբունքի մասին առավել մանրամասն տե՛ս John Rawls, նշվ. աշխ., էջ 251-262:

գա սերունդների հանդեպ պատասխանատվություն ստանձնելուն և միջսերնդային արդարության հիմնաքար դառնալուն: Գաղափարն այն է, որ ժամանակային կամ տարածական տեղակայումը անհավասար վերաբերմունքի համար բարոյական հիմքեր չեն: Հիմնաքար հավասարության գաղափարը միտված է ապագա սերունդներին հավասար հնարավորություններով ապահովելուն և կարող է գործարկվել միայն կայունության պայմաններում, քանի որ կայունությունն էական նշանակություն ունի ապագա սերունդների բարեկեցության համար: Կայունությունը հասկանալու լավագույն միջոցը, ըստ Բերրիի, այն սերունդների միջև որպես հավասար հնարավորությունների բաշխում դիտելն է: Նրա բնորոշմամբ՝ կայունությունն այն է, երբ «կա մի X, որի արժեքը դեպի անորոշ ապագա պետք է պահպանվի այնքանով, որքանով դա մեր ուժերի սահմաններում է»¹³: Ամեն սերունդ այն ժամանակամիջոցում, որում ապրում է, պարտավոր է ապագա սերունդներին տրամադրել նույն հնարավորությունները, որից ինքն է օգտվում: Սա, իհարկե, չի բացառում, որ գուցե մեզնից հետո եկող սերունդը որոշի չհետևել այս ամենին ու համեմատաբար ոչ բարվոք վիճակում թողնի իր հաջորդներին:

Փաստորեն, որևէ X-ի կայունության պահպանման մակարդակի ներուժը կախված է այն դերից, որը կխաղա տվյալ ժամանամիջոցում ապրող սերունդը: Այստեղ է, որ ռուսյան դրդապատճառային¹⁴ ենթադրությունը¹⁵ որոշակիորեն բարենպաստ դիրքեր կատեղծեր Բերրիի տեսության համար, սակայն Բերրին արդեն իսկ մերժել էր տեսական նման մոտեցումը, և հատկանշական է, որ մտածողը չի խուսափում ընդունել, որ սա սերունդների միջև պատասխանատվության ու միջսերնդային արդարության կուռ համակարգ կառուցելու միակ հնարավոր լուծումն է, ուստի ինչ վերաբերում է որևէ սերնդի՝ կանոններին չենթարկվելուն, ապա «այն ամենը, ինչ կարող ենք անել, հնարավորությունը բաց պահելն է, և դա այն է, ինչ արդարությունը մեզ պարտավորեցնում է անել»¹⁶: Ավելորդ է նշել, որ վերևում քննարկվող X-ը պետք է հասկանալ որպես մերօրյա հասարակություններում առկա մի շարք բարիքներ, ռեսուրսներ (ամբողջությամբ վերցված՝ սրանք միասին կազմում են հավասար հնարավորություններ), որոնք պետք է կայուն-

¹³ **Barry B.**, Sustainability and Intergenerational Justice in Fairness and Futurity, Essays on Environmental Sustainability and Social Justice, ed. by Andrew Dobson, Oxford University Press, New York, 1999, p. 101.

¹⁴ Կոչվում է «դրդապատճառային», քանի որ այս ենթադրության շնորհիվ են սերունդները խնայողություններ կատարում. ընդ որում՝ ոչ մի սերունդ տեղյակ չէ, թե ինչքան են խնայել նախորդող սերունդները, կամ առհասարակ խնայել է, թե ոչ: Ուստի այս պայմաններում նման ենթադրությունը դրդում է վերջիններիս խնայողություններ կատարել՝ անկախ ամեն ինչից:

¹⁵ Դրդապատճառային ենթադրության մասին առավել հանգամանալից տե՛ս **John Rawls**, նշվ. Աշխ., էջ 254-255:

¹⁶ **Barry B.**, Sustainability and Intergenerational Justice in Fairness and Futurity, Essays on Environmental Sustainability and Social Justice, ed. by Andrew Dobson, p. 101.

րեն պահպանվեն սերնդեսերունդ:

Մենք, լինելով ներկայիս սերունդը և ունենալով մի շարք հնարավորություններ այսօր, ապագա սերունդների համար պետք է ապահովենք հավասար հնարավորություններ. սա հենց այն է, ինչ պահանջում է սոցիալական արդարությունը: Արդարության պահանջն է նաև այն, որ ապագա սերունդների համար հասանելի հնարավորությունների շրջանակը չպետք է նեղացվի: Գործնական դաշտում վերջին պնդումը գուցե խնդրահարույց թվա. ապագայի մարդկանց հասանելի հնարավորությունները/դիրքերը մեծապես կախված են շրջակա միջավայրից (այս պարագայում խոսքը ոչ մարդածին աղետների մասին է): Եթե ապագայի համար նախատեսված որևէ հնարավորություն վերանում է ռեսուրսների սպառման, շրջակա միջավայրին հասցվող անբեկանելի վնասների կամ բնական աղետների պատճառով, ապա վերոնշյալ հնարավորություններին համարժեք նորերը պետք է ստեղծվեն ապագա սերունդների համար: «Նոր հնարավորություններ պետք է ստեղծվեն (եթե հարկ է՝ անգամ որոշ զոհաբերությունների գնով) փոխհատուցելու համար»¹⁷, - գրում է Բերրին: Հեղինակը, սակայն, չի պարզաբանում նշված փոխհատուցումների կամ զոհաբերությունների որոշարկմանն ուղղված որևէ մեխանիզմ կամ սկզբունք: Հայտնի չէ, թե ինչ ընթացակարգեր են ընկած նման պնդման հիմքում: Մի բան, այնուամենայնիվ, պարզ է. մտածողը մեծ ուշադրություն է դարձնում ապագա սերունդներին թողնվելիք ռեսուրսներին: Ու թեև մեր գիտելիքները ապագա սերունդների մասին սահմանափակ են, մեր միակ ուղին նրանց ռեսուրսներով ապահովելն է: Սա մեզնից չի պահանջում պարտադիր իմանալ, թե բարեկեցիկ կյանքի ինչպիսի հայեցակարգ ունեն ապագա սերունդները, իսկ միակ բանը, որին պետք է ուշադրություն դարձնել, այն է, որ արդար չէ, երբ ինչ-որ կերպ փորձում ենք սահմանափակել ապագա սերունդների հնարավորությունները, նրանց՝ բարեկեցիկ կյանք ունենալու հնարավորությունները:

Կայուն զարգացման հաջորդ մտահոգիչ սահմանափակումն ավելի նյութական բնույթի է, քանի որ այս համատեքստում «խոսվում է հասարակության այնպիսի զարգացման մասին, որը կբավարարի մարդկային պահանջումները ոչ միայն այսօր, այլև ապագայում՝ պահպանելով գոյության միջավայրի բարենպաստ ամբողջականությունը»¹⁸: Այս դեպքում երևան է գալիս հիմնախնդրի միջգիտակարգային բնույթը. պարզ է, որ նշված մտահոգությանն արձագանքելու համար միայն փիլիսոփայական վերլուծությունները բավարար չեն: Համալիր ուսումնասիրության համար կարևոր է, որ հարցը դիտարկվի տնտեսագի-

¹⁷ Barry B., Circumstances of Justice and Future Generations in Obligations to Future Generations, edited by Richard I. Sikora and Brian Barry, White Horse Press, Cambridge, 2012, p. 243.

¹⁸ Ա. Ղաթազույան, Կայունությունը և անկայունությունը հասարակական զարգացման համատեքստում // «Անցումային հասարակություն. սոցիոմշակութային փոխակերպումներ», պրակ 4, Եր., 2008, էջ 29:

տության, բնապահպանական գիտությունների տեսանկյունից ևս: Սակայն փիլիսոփայական հայեցողությունն է, որ կարող է համապատասխան մեթոդաբանական սկզբունք առաջադրել, որը լավագույնս կարտացոլի խնդրի քննարկման և լուծման տեսլականները: Տեղին է նկատում Բերրին, որ այսպիսի հարցերը նախևառաջ պետք է դիտարկել ներսերնդային հարաբերությունների շրջանակում և հետո միայն անցնել միջսերնդայինին¹⁹: Սա մի մեթոդաբանական սկզբունք է, ըստ որի սոցիալական արդարության և կայունության շուրջ ծավալվող հարցադրումները նախևառաջ պետք է քննարկվեն, հասկացվեն և որոշարկվեն ներսերնդային արդարության համատեքստում և միայն դրանից հետո կարող են ընդարձակվել կիրառվելու միջսերնդային արդարության շրջանակներում: Այսինքն՝ ներսերնդային հարաբերությունները համանմանորեն կարող են պատկերացում տալ այն մասին, թե ինչպես պետք է ընկալվի միջսերնդային արդարությունը: «Այս ընթացակարգի հիմնավորումն այն է, որ մենք սովոր ենք մտածել ժամանակակիցների միջև հարաբերությունների մասին և մշակել ենք բավականին բարդ ապարատ, որը կօգնի մեզ դա անել: Մենք չունենք նմանատիպ ապարատ, որը կօգնի տարբեր ժամանակներում ապրող մարդկանց հարաբերությունների մասին մեր մտքերին»²⁰: Որքանով է այս մոտեցումը կիրառվում այսօր սոցիալ-քաղաքական դաշտում որոշում կայացնողների կողմից՝ դժվար է ասել, այնուամենայնիվ սա առաջարկվող մոտեցումներից միակն է, որ համապարփակ պատկերացում է տալիս միջսերնդային հարաբերություններում կայունության, հավասար հնարավորությունների մասին, ինչպես նաև ուրվագծում է գործնական դաշտում վերջիններիս միջև առկա աղերսները:

Ամփոփելով պետք է նշել, որ ամենատարբեր ոլորտներում մարդկային գործունեության ներկայիս խճանկարը, ինչպես նաև բնապահպանական, առողջապահական, սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական և մի շարք այլ բնագավառներում տեղի ունեցող վերջին իրադարձություններն արդեն իսկ փաստում են ապագա սերունդների մասին հոգալու, վերջիններիս բարեկեցիկ կենսապայմաններ թողնելու անհրաժեշտության մասին: Այս մտայնություններում առանցքային է կայունության գաղափարը: Այսօր կայունությունը կիրառելի է ոչ միայն բնապահպանական, այլև ապագա սերունդների բարօրությանը վերաբերող գրեթե յուրաքանչյուր խնդրի դեպքում: Ապագա սերունդների հետ հարաբերությունների տեսանկյունից ակտիվորեն քննարկվում է նաև ապագայամետ սոցիալական հաստատությունների ստեղծման և համապատասխան գործիքակազմի որդեգրման կարևորությունը, քանի որ նման հաստատությունների պատշաճ և կայուն գործարկումը թույլ

¹⁹ Տե՛ս **Barry B.**, Sustainability and Intergenerational Justice in Fairness and Futurity, Essays on Environmental Sustainability and Social Justice, ed. by Andrew Dobson, էջ 96-97:

²⁰ Նույն տեղում, էջ 93:

կտա ավելի համակարգված զբաղվել երկարաժամկետ հիմնախնդիրների թիրախավորմամբ և ուսումնասիրությամբ՝ որդեգրելով այնպիսի քաղաքականություն, որը կլինի հենց հոգուտ ապագա սերունդների:

ГАМЛЕТ СИМОНЯН – *Стабильность в контексте межпоколенческих отношений.* – Статья анализирует применимость идеи стабильности в контексте межпоколенческих отношений. Производство стабильности в хаотической реальности современных процессов глобализации и социокультурных трансформаций оказывает непосредственное влияние как на настоящее, так и на будущее состояние социальных систем. В последние годы в ряде различных научных сфер активно обсуждается вопрос благосостояния будущих поколений, в рамках которого ключевыми задачами являются основание будущих социальных институтов и принятие и развитие соответствующих стратегических механизмов. В этом контексте актуальны мысли сбережений для будущих поколений, а также предоставление им равных возможностей. Следовательно, в данной работе сделана попытка выявить взаимоотношения стабильности и ответственности перед будущими поколениями, показать роль и значение стабильности в вопросе вклада будущих поколений в благополучные условия жизни. В связи с этим статья затрагивает принцип справедливых сбережений Дж. Ролса, а также идеи стабильности и межпоколенческой справедливости в философских воззрениях Б. Берри.

Ключевые слова: *стабильность, производство стабильности, будущие поколения, ответственность, межпоколенческая справедливость, социальные институты, фундаментальное равенство, принцип справедливых сбережений*

HAMLET SIMONYAN – *Sustainability in the Context of Intergenerational Relations.* – The article analyzes the applicability of the idea of sustainability in the context of intergenerational relations. The production of sustainability in the chaotic reality of modern processes of globalization and socio-cultural transformations has a direct impact on both the current and the future state of social systems. In recent years, the issue of the well-being of future generations has been actively discussed in a number of different scientific fields. The establishment of future-oriented social institutions, the adoption and development of appropriate strategic mechanisms are crucial issues in the frames of above-mentioned discussions. In this context, the thoughts of saving for future generations as well as providing them with equal opportunities are relevant. Therefore, it is attempted in this article to reveal the correlation between sustainability and responsibility for future generations, show the role and significance of sustainability in providing prosperous life conditions to future generations. In this regard, the article also refers to J. Rawls' just savings principle, as well as the ideas of sustainability and intergenerational justice in B. Barry's philosophical views.

Key words: *sustainability, production of stability, future generations, responsibility, intergenerational justice, social institutions, fundamental equality, just savings principle*